

"הדיפלומטיה הציבורית" של הרצל וגורלם של הארמנים

רפי מן

ציבורית "עוסקת בהשפעה של הלכי רוח ציבוריים על עיצוב מדיניות חוץ ועל יישומה". לדיפלומטיה מסוג זה, הסביר, יש ממדים החורגים מן הדיפלומטיה המסורתית: טיפוח דעת קהל במדינות אחרות, יחסי גומלין בין קבוצות פרטיות לגורמים במדינות אחרות, סיקור תקשורת של ענייני חוץ, יחסי גומלין בין דיפלומטים לבין כתבי חוץ וכן תהליכים של תקשורת בין-תרבותית.³

גוליון העניק בכך כותרת עדכנית לדפוסי פעולה שהיו קיימים שנים רבות קודם לכן. ב־1626 הקים הקרדינל רישלייה את משרד החוץ הראשון בעולם. הוא הורה להפיץ מידע חיובי על צרפת במדינות זרות כדי לקדם את האינטרסים המדיניים שלה. במאה התשע־עשרה התחזקה ההכרה בממשלות רבות כי יחסי החוץ אינם יכולים להיות מנוהלים אך ורק באמצעים של דיפלומטיה מסורתית – העברת שדרים ושיחות בין נציגים של משרדי חוץ. דיפלומטיה קלאסית כזאת מתאפיינת בדרך כלל בסגירות ובחשאיות, ומתעלמת מכך שעיצובה של מדיניות ויישומה הוא תהליך מורכב ורב פנים, המושפע גם מהעולם שמחוץ לקוקטיילים הדיפלומטיים ולכורסאות המהודרות בלשכותיהם של שרי חוץ ושגרירים. גורם מרכזי בתהליך זה הוא דעת הקהל, העמדות והלכי הרוח המתעצבים ומשתקפים במרחב הציבורי. משום כך יש להפעיל, במקביל לדיפלומטיה המסורתית, דיפלומטיה ציבורית ככלי נוסף לקידום יעדיה המדיניים של המדינה. עם השנים התפתחו הגדרות שונות לפעילות הדיפלומטית המכוונת להשפיע על דעת הקהל. תחילה נטו להתייחס למונח "דיפלומטיה ציבורית" כ"כיבוס" לשוני של המונח "תעמולה" (Propaganda), שהוטען במהלך המאה העשרים במשמעות שלילית במיוחד בגינו של יוזף גבלס בגרמניה הנאצית, ולא פחות מכך בשל השימוש שנעשה בה בימי המלחמה הקרה. אך ככל שהתפתחו אמצעי התקשורת, צמחה תעשיית יחסי הציבור והואצו תהליכי הגלובליזציה, השתדלו מדינאים ולא מעט חוקרים להראות שאין מדובר בתעמולה גרידא, וגם לא רק בשימוש בעיתונות. על פי איתן גלבוע חובקת ההגדרה המעודכנת של המושג מכלול רחב של פעילויות, ובכלל זה תקשורת דו־כיוונית, אסטרטגיות של מסגור מידע וניהול מידע, יחסי ציבור, מיצוב, מיתוג ועוד.⁴

הדיפלומטיה הציבורית נתפסת כחלק ממרכיבי ה"עוצמה הרכה" (Soft Power), ביטוי שטבע החוקר האמריקני ג'וזף ניי לתיאור אמצעי השפעה שמדינות מפעילות לקידום האינטרסים שלהם לצד

הקשר ההדוק בין פעילותו הציבורית של תאודור הרצל לבין עבודתו העיתונאית והיכרותו העמוקה עם עולם התקשורת היו ציר מרכזי בביוגרפיה הפוליטית של חוזה המדינה. ישיבתו בפריס כשליח היומון הווינאי החשוב נזיה פריה פרסה, וגילויי האנטישמיות שאליהם נחשף במהלך הסיקור העיתונאי של פרשת דרייפוס, יצרו את הזיק שהצית את רעיון מדינת היהודים. מאז אירוע מכונן זה ועד פטירתו ב־1904 התאפיינה פעילותו של הרצל בשימוש נרחב בעיתונות לסוגיה השונים כחלק בלתי נפרד ממאמציו המדיניים לקידום הרעיון הציבורי.¹

במאמר זה אבקש להתמקד בהיבטים מסוימים של פעילות תקשורתית נרחבת זו, ובעיקר לבחון את דמותו של הרצל כחלוץ וכמתווה דרך בשימוש בדיפלומטיה ציבורית לקידומו של העניין הציבורי. המונח "דיפלומטיה ציבורית" הומצא והפך שגור רק יותר ממחצית המאה לאחר מותו של הרצל, אך אפשר לקבוע כי חוזה המדינה עשה שימוש נרחב בכלים ובאמצעים – בראש ובראשונה באמצעות העיתונות – אשר נכללו לימים תחת הגדרה נפוצה זו. בכך קיבע דפוס פעולה שליווה את התנועה הציבורית עד להקמת המדינה, והשימוש בו נמשך מהכרזת העצמאות של ישראל, במידות שונות של הצלחה.² הרצל הפעיל אסטרטגיות וטקטיקות של דיפלומטיה ציבורית בשני תחומים: האחד, בניסיון להחדיר את הרעיון הציבורי לדעת הקהל במדינות שונות כדי לטפח יחס חיובי לרעיונותיה של התנועה, ובדרך זו להשפיע על מהלכיהן של ממשלות כלפי התנועה שהקים; והשני – מהלכים לקידום ענייניו של הסולטאן העות'מאני, כחלק מהמאמץ המדיני לרכוש ממנו את ארץ ישראל לצורך הקמתה של מדינת היהודים. חלק משמעותי מפעילות זו נגע בסוגיה שהייתה שנויה במחלוקת כבר בתקופתו של הרצל: הניסיון לסייע לסולטאן להתמודד עם גלי הביקורת הבין־לאומית על מעשי הרצח ההמוניים שבוצעו בארמנים ברחבי האימפריה בשנים 1895 ו־1896.

המערכה המדינית והקרב על דעת הקהל

האיש שהחדיר את המונח "דיפלומטיה ציבורית" לשיח המדיני והאקדמי כתחום משמעותי בניהול יחסי חוץ היה הדיפלומט האמריקני אדמונד גוליון (Edmund Gullion). בפתיחתו של מרכז אדוארד מורו לדיפלומטיה ציבורית בבית הספר למשפט ולדיפלומטיה על שם פלטשר באוניברסיטת טאפטס ב־1965, אמר גוליון כי דיפלומטיה

חיוניותה של מערכה תקשורתית-תעמולתית כדי להשפיע על הציבור ולהובילו ליעדים חדשים.

"היודע, מר, ממה נהוונה תרבות אשכנז?", שאל את הברון הירש באחד ממכתביו הראשונים על הרעיון הציוני, בהתייחסו לאיחודה של גרמניה. "מחלומות, משירים, מהזיות ומפסים שחורים-אדומים-צהובים". על כן ביקש ליישם זאת גם בהקשר לרעיון הציוני: "התעמולה הכבירה, פרסום הרעיון על-ידי עיתונים, ספרים, קונטרסים, נאומים והרצאות, תמונות, שירים [...] את הפוליטיקה של עם שלם, ביחוד אם הוא מפוזר בכל העולם, אפשר לעשות רק בכוח אותם הגורמים אשר לא ימדדו ולא ישקלו, המרחפים באוויר מלמעלה".⁹

גם אם חלק מרעיונותיו נשמעו בזמנו הזויים והיו מי שכינו אותו "ז'ול ורן היהודי", הרצל עצמו עמד עם שתי רגליו נטועות היטב בקרקע הפוליטית של אירופה של סוף המאה התשע-עשרה. הוא ניסה לשלב מהלכים ארגוניים, כלכליים ומדיניים עם פעילות בתחום התקשורת לצורך פנייה לדעת הקהל ולגיוסה לקידום הרעיון. במחקר המתרחב ומעמיק בסוגיות הנוגעות לדיפלומטיה ציבורית הוזכרו רק בשלב מאוחר יחסית ארגונים חוץ-ממשלתיים (NGOs) כשחקנים בתחום זה, שנחשב בדרך כלל כנחלתן של מדינות ריבוניות. מבחינה זו משמשת פעילותו הדיפלומטית של הרצל מקרה בוחן מוקדם יחסית לסוג כזה של פעילות. אף שמאחוריו הייתה תנועה מצומצמת, מפוצלת ומסוכסכת, היו בהתנהלותו של הרצל מאפיינים רבים הדומים לאלה שאותם אימצו כמאה שנה מאוחר יותר ארגונים להגנת הסביבה או לזכויות אדם כאשר יצאו למערכות הסברתיות ודיפלומטיות בין-לאומיות.

ניסיונו העיתונאי, בעיקר בשנים שעשה בפריס ככתב זר ועמד מקרוב אחרי מהלכים מדיניים ופוליטיים בעיקר בארמון הבורבון, מושב בית הנבחרים הצרפתי, חיזק את הבנתו שלא תהודה תקשורתית וחיפיה בעיתונות לא ניתן יהיה לממש את חזונו. הפרסום בעיתונות נועד לא רק לחשוף אנשים נוספים לרעיון הקמתה של מדינה יהודית, אלא גם להעניק לו לגיטימציה ולהעצים את כוחו. העובדה ש"כתבו עליו בעיתון" הפכה אותו ואת חזון מדינת היהודים לנושא שיחה, ולעתים קרובות פתחה לו דלתות למפגשים עם אישים בכירים. ככל ששמו התפרסם הוא חדל להיות יהודי אלמוני עם רעיון הזוי, והיה לדמות מוכרת.

בחזית זו הסתייע הרצל בדימויים ובמטפורות, שאת חלקם טבע הוא עצמו ואחרים הוכנסו לשיח התקשורת על ידי כתבים שנפגשו עמו והעצימו את דמותו. "התגלותו של משה החדש", הכתיר העיתון הלונדוני *Pall Mall Gazette* את הריאיון עם הרצל שפורסם ביולי 1897, ובו השווה את התכנית להעברת יהודי אירופה לארץ ישראל בספינות למסע ה"מייפלואר", האנייה שעל סיפונה באו לצפון אמריקה בשנת 1620 ראשוני המתישבים שצאצאיהם הקימו לימים את ארצות הברית. גם בראיון לכתב הניו יורק טיימס במהלך הקונגרס בבזל, הציג הרצל בפניו ספר עב כרס עם תכניתו והשווה אותו ל"יומן המסע של מייפלואר".¹⁰

הרצל העביר בעקיבות את מסריו בשני הערוצים, החשאי והציבורי. כשביקש לשכנע מדוע יציאת היהודים לארץ ישראל תביא עמה ברכה לאומות האירופיות, הבטיח לדוכס הגדול פרידריך מבאדן, בשיחה פרטית באפריל 1896: "אנחנו נרפא את פינת המחלה במזרח. אנו נבנה את פסי המסילה לאסיה, את דרך המלך של עמי התרבות".¹¹

הרצל והמשלחת הציונית לקיסר וילהלם חזורים מא"י

או כתחליף ל"עוצמה קשה" (Hard Power). המדובר במאמץ לשינוי עמדותיהן של מדינות אחרות באמצעות הקרנת ערכים, השפעות תרבותיות והיבטים שונים של מדיניות, בשונה מדפוסים של הפעלת כוח צבאי או כלכלי או איומים ופיתויים בנוסח "המקל והגזר".⁵

משה החדש על סיפון ה"מייפלואר"

כאשר התיישב הרצל לכתוב ביומנו באביב 1895 את רעיונותיו למדינת היהודים, והחל לשרטט את התוואי הראשוני לפעילותה של הציונות המדינית, לא היו בידיו אמצעים של "עוצמה קשה". הוא חיפש אפוא כלים שבאמצעותם יוכל לשכנע את מנהיגי העולם לתמוך בתכניתו. מבלי שהכיר את המונח "דיפלומטיה ציבורית" הוא כלל בתכניתו מרכיבים מובהקים של פעילות מסוג זה, והתמיד בפעילות משולבת של דיפלומטיה מסורתית וציבורית. ב-1896 הסביר לאחד המנהיגים היהודים מהי הדרך לרכישת ארץ ישראל לפי משפט העמים: "נחוץ משא ומתן דיפלומטי, שכבר פתחתי בו, ופעולה פובליציסטית בקנה מידה גדול ביותר".⁶ שנה אחר כך הסביר את יעדיו העיקריים של הקונגרס הציוני הראשון בבזל: "ישתדל נא הקונגרס אצל הוד מלכותו השולטן וינסה נא לעניין את המעצמות ואת דעת הקהל של אירופה למען העניין, ויפעל לשם השגת הממונות הדרושים".⁷

פעילותו של הרצל בתחום הדיפלומטיה הציבורית עמדה במוקד הציונות המדינית והופנתה בעיקר לגיוס דעת קהל בין-לאומית באופן שיקדם את רעיון המדינה היהודית. עם זאת, לפעילות זו הייתה זיקה גם למהלכו בעולם היהודי: לפרסומים בעיתונים "כלליים" היתה השפעה גם על דעת הקהל היהודית, ופרסומים בעיתונים יהודיים צוטטו וחלחלו גם לשיח הרחב יותר. בעיני הרצל הייתה לתמיכה הציבורית של היהודים זיקה חשובה למאמצים המדיניים. "לפי שעה תפקידי הוא דיפלומטי", הסביר בספטמבר 1896, אך הדגיש כי עבודת השטח, "למטה", כלשונו, חיונית "כדי שיראו 'למעלה', כי אני מייצג באמת את משאלותיו וענייניו של העם היהודי".⁸

הרצל יצא לדרכו לקידום הרעיון הציוני כשהוא מודע לעוצמה הטמונה באמצעי התקשורת ובעצת הקהל. הוא הבין כי חוויות אינטלקטואליות ורגשיות, כמו גם רעיונות מופשטים, מסוגלים להשפיע על מהלכים היסטוריים לא פחות ממהלכים גשמיים ותכליתיים. בהקשר זה זיהה, לדוגמה, את הכוח הטמון בסמלים ובחומרים מדומיינים ביצירת החוויה הלאומית ובבניין אומות, ואת

דרוש: תחליף לנויה פריה פרסה

התסכול והמתח בעקבות יחסם העוין של עורכי העיתון הווינאי לפעילותו הציונית עולים שוב ושוב מיומניו של חוזה המדינה.²⁵ בשנות פעילותו הציונית שבע הרצל מרורים מן הדרך שבה התייחסו אליו במערכת, מהערות לעגניות ועד חשש מתמיד שיפוט בשל נסיעותיו הרבות בענייני התנועה. בלשונו הציונית תיאר כיצד חש כל אימת ששב ממסעותיו, שבהם ניהל משא ומתן עם מלכים ודוכסים, לבניין המערכת בווינה: "במידה ואני הולך ומתקרב לנויה פרייה פרסה' אני הולך ומתמעט, כן חש אני חרדה קלה, שמלא צפויה לי פורענות על שנעדרתי שוב".²⁶

התנכרותם של עורכי הנויה פריה פרסה לא רק הובילה למצוקה אישית, אלא יצרה גם בעיה מרכזית בניהול הדיפלומטיה הציבורית. למן השלב הראשון של גיבוש תכניתו, קיווה כי עיתון הבית שלו יעניק לפעילותו את התהודה הראויה. הוא תכנן תחילה ניהול מערכה דיפלומטית ועסקית "במהירות הגדולה ביותר ובסודיות גמורה" להשגת חוזים בין-מדינתיים, לרכישת אדמות בארץ ישראל ולארגון מסע היהודים לארץ ישראל. ואז, בשעה שהכול יהיה חתום ומוכן, לתת לכך פרסום מרבי.²⁷

חזון זה היה דמיוני לחלוטין. עוד בטרם למד הרצל מה רב הקושי בניהול המשא והמתן המדיני, גילה כי גם הפעילות התקשורתית סבוכה עד מאוד. בעיני רוחו ראה את הנויה פריה פרסה מפרסם בעמודו הראשון מאמר פרי עטו בשם "פתרון שאלת היהודים", ואחר כך מאפשר לו לפרסם מדור קבוע בשם "שאלת היהודים".²⁸ אלא שעורכי העיתון, מוריץ בנדיקט ואדוארד בכר, שניהם יהודים, חששו שמהלך כזה יפגע בעיתון, במיוחד בשעה שבוינה התחזק כוחם של הגורמים האנטישמיים. "עד עכשיו נחשבנו כעיתון של יהודים, אך לא הודינו בכך מעולם", אמר לו העורך בנדיקט, בהסבירו כי פרסום פומבי של תכניתו יסיר את כל המסכים ויוכיח כי אכן מדובר בעיתון יהודי.

מכאן ואילך עמדה פעילותו של הרצל בסימן מאמץ מתמיד להשגת עיתון שישמש לו כלי זמין להשפעה דעת ולהעברת מסרים בערוץ התקשורת, בעיקר לקידום המגעים המדיניים. במגעיו להשגת עיתון לא הסתיר הרצל כי מדובר בעיניו לא בזירה לניהול דיונים ולהחלפת דעות או לדיווח עובדתי גרידא, אלא ל"כלי עבודה" שנועד לשרת מטרות תכליתיות. "מפתח המצב הוא עכשיו בעיתון", כתב לפרופ' מקס מנדלשטם בקיבו, "מן ההכרח שתהיה לנו ללא שהות עיתונות מסורה לנו ללא תנאי, בה נוכל לתת שירותים, על מנת לזכות בשירותי תגמול. איני רוצה להלביש את העניין הזה יתר חשיבות על ידי מליצות [...] כלי מבטא זה הוא עתה תנאי שאין בלעדיו להתקדמות. אם לא יסתייע הדבר מיד, בכל המרץ, תהיה תנועתנו ותישאר הצגת ראויה מעניינת, הפגנה ריקה".²⁹

עיתון גדול ורב השפעה היה בעיניו בבחינת נקודת ארכימדס שממנה יוכל להשפיע על מהלכי העולם. אכזבתו מהנויה פריה פרסה הובילה אותו לניהול כמה סבבים של שיחות עם ראש הממשלה האוסטרי, הגרף קזימיר פליקס באדני, שביקש להקים עיתון ממשלה חדש ולמנות את הרצל לעורכו. עיתון כזה אמור היה להעניק לו קרבה לצמרת השלטון שהודות לה יזכה גם ל"אוטוריטה בקרב היהודים".³⁰ בסוף שנת 1896, כשעלתה על הפרק שוב הקמת עיתון חדש, במימון אנשי עסקים יהודים, תיאר הרצל את העסקה שתכנן:

יגיעו, אך הוא ביקש להבטיח נוכחות מרשימה, שכן "ככל שירבו משתפי הקונגרס, כן תגדל ההפגנה".¹⁹ כל מהלכיו של הרצל ערב הקונגרס ובמהלכו העידו עד כמה היה מודע לכל פרט שעשוי להשפיע על תדמית התנועה. עיצוב הקונגרס נועד למתג את הציונות ואת העם היהודי לא כחבורה של אנשי גטו בלויי בגדים, אלא כציבור מכובד עם גינונים מרכז אירופים ראויים. בבואו לבזל, כשגילה כי המשרד שהעמידה העירייה לרשותו היה חנות של חייט לשעבר, הורה מיד לכסות את השלט בבד "כדי למנוע הלצות זולות". כך גם העביר את מקום הקונגרס מאולם גדול שנועד בדרך כלל ל"טאטרון מבדח" לאולם אחר, "רציני יותר".

עוד קודם הגיעו ביקש שחברי נשיאות התנועה יתייצבו על הבמה בלבוש המהודר המקובל בחוגים דיפלומטיים לאירועים רשמיים.²⁰ המיתוג המוקדם נועד גם כלפי חוץ וגם כלפי פנים. לאחר הקונגרס ניסח זאת כך ביומנו: "הטריטוריה היא רק המצע הגשמי, המדינה היא דבר שבהפשטה, גם במקום שיש לה טריטוריה [...] בבזל ייצרתי את הדבר המופשט הזה [...] לאט לאט אחזתי בנימות ליבותיהם ונטעתי בהם את מצב הרוח של המדינה, ועוררתי בהם את ההרגשה שהם הנם האסיפה הלאומית".²¹

הדברים שכתב הרצל ערב הקונגרס העידו עד כמה ראה באירוע מופע תקשורת ודיפלומטי. "בקרב אתחיל בארגון שירות עיתונות למען הקונגרס שלנו. סוף סוף נחוץ כי העיתונים הגדולים יתעסקו בתנועה הציונית, אשר – תאמר זאת בלי אשליה – גדלה והולכת מיום ליום, כלום לא תרצה לכתוב מאמרים מאחדים על הציונות בעיתוני פריז?", כתב לעיתונאי היהודי-צרפתי ברנר לזר ערב הקונגרס.²² לזר היה באותה עת אחד מתומכיו של הרצל, אך כפי שיתואר בהמשך, בהקשר הארמני הפך לאחד ממבקריו החריפים.

ההקשר הדיפלומטי היה ברור ממכתבו לזר, שבו הסביר עוד כי מטרת הקונגרס היא "להקים את האומה היהודית על רגליה, ולהמציא לה את אמצעי הביטוי הראשונים". בהמשך המכתב הביע תקווה שאם וכאשר יכנס קונגרס דיפלומטי של המעצמות לשם הסדר ענייני המזרח, תזכה "אומתנו" להיות נוכחת או להשתתף בדיונים. משמע, אחת ממטרות ה"הפגנה הגדולה" בבזל הייתה לכונן גוף ייצוגי של העם היהודי, אשר יוכר כשחקן בזירה הדיפלומטית הבין-לאומית. משום כך, בעודו טרוד במאבקי הפנים בתנועתו שלו, לא הסיר את מבטו מן הזירה הדיפלומטית. "הממשלות נוהגות רצינות יתרה בתנועתנו. הגיעו אלי ידיעות מירושלים [...] כי הקונסולים של אחת המעצמות הגדולות קיבלו הוראה לתת דו"חות סדירים על כל המתנהל בתנועה הציונית", כתב ביולי 1897 לאחד מבכירי הקהילה היהודית בבריטניה.²³

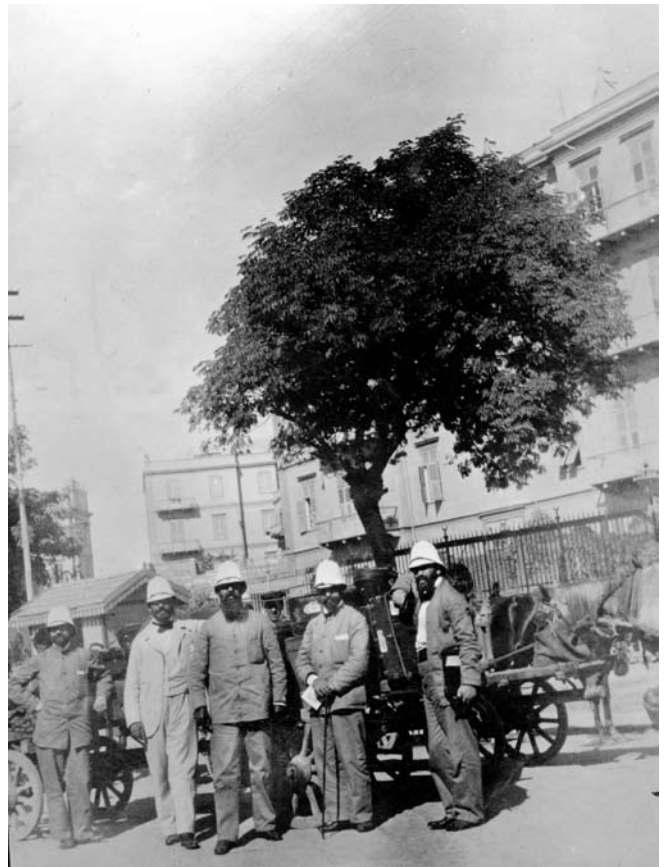
בקונגרס השתתפו 208 צירים מ-18 מדינות, אך מבחינת הדיפלומטיה הציבורית של הרצל סביב הקונגרס חשובה לא פחות הייתה נוכחותם של 26 כתבים של עיתונים אירופיים חשובים.²⁴ מי שבלט בהיעדרו היה כתב של החשוב בעיתוני וינה, הנויה פריה פרסה. על הבמה ניצב אמנם העורך הספרותי של העיתון, מייסדה של התנועה הציונית, אך דווקא משום כך העדיפו עורכי העיתון לדבוק בחרם העקבי שהטילו על סיקור פעילותו של הרצל ושל התנועה הציונית.

ייסדו נא או ייקנו נא האדונים עיתון יומי גדול בלונדון ובפריז. יש עיתונים הנושאים רווח טוב ובהם הקרן לא מפסידה כלום. בעיתונים אלה צריכה להיעשות מדיניות היהודים בעד תורכיה או נגדה, הכל לפי הנסיבות. אין צורך שהעיתונים יהיו ניכרים כלפי חוץ כעיתוני יהודים [...] בכך אני רואה אחד התפקידים ההכרחיים הקרובים ביותר. אם יבינו האדונים מהו שמתרחש עתה בתורכיה יעמדו על גודלו ההיסטורי של הרגע.³³

בהיעדר תחמושת אחרת, הייתה התקשורת בעיני הרצל כלי הנשק העיקרי של התנועה לשכנוע מנהיגי אירופה ותורכיה. "אני צריך לחרב פלדה: היינו לעיתון גדול, שאפשר לעשות בו פוליטיקה, שירותים, להשמיע דברי ידידות, לקשור קשרים"³⁴ כתב, אך מצא עצמו לדבריו עם תחליף דל, חרב מעץ, בדמות ביטאונה של התנועה הציונית די ולט, שהחל לצאת לאור ביוני 1897, לפני הקונגרס הציוני. "עדיין הננו כמו חיילי המהפכה הצרפתית; הננו נאלצים לצאת למערכה בלי נעלים ובלי גרביים", כתב.³⁵ גם את ה"שופר הקטן"³⁶ בדמות די ולט, לא היסס הרצל להציג ככלי שאפשר לעשות בו שירותים. באמצעות העיתונאי סידני ויטמן, ששהה בקושטא,³⁷ העביר מסר מפורש לסולטאן כי בביטאון התנועה הציונית "אנו נפרסם שם בעונג, וכמובן ללא כל טובת הנאה, הודעות וחדשות העשויות להיות למועיל לממשלת השולטן. זוהי התחלה בכוונה להניע את השפעת העיתונות היהודית לטובת תורכיה. אנו נמשיך, אם יעודדו את מאמצינו על ידי אהדות שיוענק לעניין היהודי". ולצד ההצעה הזו להפעיל למען הסולטאן דיפלומטיה ציבורית, שיגר מסר נוסף, המבהיר את מטרותיה של הדיפלומטיה הציונית: "מה שאנו רוצים לעשות, מכוון, איני מסתיר זאת, לטובת העם היהודי, אך זה ישרת בצורה נהדר את קיומם, את חידושם של כוחות האימפריה העות'מנית [...] פתרון השאלה היהודית מביא אתו את ייצובה של תורכיה. ידועים מרצם וחשיבותם של היהודים במסחר ובפיננסים. זהו זרם של זהב, של קידמה, של חיות, שהשולטן יכניס לאימפריה שלו עם בוא היהודים".³⁸

הסיוע לסולטאן ב"שאלה הארמנית"

הרצל פתח אמנם את פעילותו הדיפלומטית בזירה הגרמנית, בפגישתו עם הדוכס הגדול פרידריך, אך יעדו העיקרי היה הסולטאן העות'מאני. ליצירת הקשר עם הסולטאן הסתייע בשלבים הראשונים בעיקר ברוון הפולני פיליפ מיכאל דה נבליסנקי, שהיה, כעדותו של עמוס אילון, "דיפלומט שכיר ששימש לסירוגין או בעת ובעונה אחת בשירותן של ממשלות אוסטריה, צרפת, רוסיה, בולגריה, תורכיה, איטליה וסרביה".³⁹ היעד המרכזי של הדיפלומטיה של הרצל היה לרכוש את ארץ ישראל מהסולטאן כדי להקים בה מדינה יהודית. כדי לשכנע את הסולטאן עבדול חמיד השני לעסקה כזו, יכול היה הרצל להציע לו תמורה בשני מישורים. האחד, סיוע כלכלי אשר יאפשר לאימפריה הגוססת להתגבר על חובותיה הכבדים, וכך להביא לביטול ועדת הפיקוח האירופית "כדי שהשולטן ישתחרר מן הפיקוח המעליב הזה ויוכל לסדר הלוואות חדשות באופן חופשי".⁴⁰ לפי התכנית הראשונית שטווה הרצל יידרש גיוס הון מבעלי ממון יהודים בהיקף של 20,000,000 לירות תורכיות, אשר מתוכו ישולמו 2,000,000 בעד ארץ ישראל, ו-18,000,000 האחרים יופנו לשחרורה של תורכיה מוועדת הפיקוח האירופית.⁴¹ תכנית זו, שלא יצאה בסופו של

הרצל וחברי המשלחת בארץ ישראל

"היהודים מייסדים עיתון, התומך מרצונו בבאדני, ובאדני מתייחס בבידוד ליהודים".⁴¹ נוסף על כך יעניק העיתון להרצל כלי להלכים של דיפלומטיה ציבורית.

אלא שהרצל נכשל בגיוס משקיעים יהודים לעסקה. הדרך שבה תיעד ביומנו את תסכולו העז משקפת את אמונתו המאגית בכוחו של עיתון, וכן את התחושה שמדובר היה ברגע היסטורי שעלול להיות מוחמק: "איזה אסון שאין אני יכול למצוא את הסכום המאוס של מיליון גולדין הדרוש לייסוד העיתון הגדול, כלומר להשגת עזרה מצד באדני, מצד כל ממשלת אוסטריה. מיליון גולדין! זה הסכום החסר בשעה זו למען המטרה, ואולי משום כך יעבור ללא תועלת המומנט ההיסטורי, שבו אפשר היה לפתור את שאלת היהודים. הנני דרוש היום לבאדני. אך אם ישאר במשרתו לאחר הבחירות לרייכסטג לא אהיה עוד דרוש לו, וממילא לא יתמוך בי לא ברוסיה ולא בתורכיה".⁴²

לצד המגעים שניהל לרכישת עיתון בווינה, פנה הרצל לאישים יהודים בקריאה לרכוש עיתונים בערים מרכזיות באירופה. אלה נועדו לא רק לגיוס תמיכה בקהילה היהודית, אלא בעיקר כדי שיהיה בידי כלי לניהול המערכה הדיפלומטית. בפניתו לרב הראשי של פריס, צדוק כהן, כתב:

יהודיות ברוסיה באותן שנים.⁴⁵ מבחינה תדמיתית, נקיטת עמדה אוהדת לסולטאן ופעולה בשליחותו באותה תקופה לא הייתה צעד שיכול היה לרומם את מעמדה של התנועה הציונית בדעת הקהל האירופית.

במכתב למקס נורדאו, אחד מתומכיו הבולטים שישב בפריס, הסביר הרצל ב"סודי סודות" עד כמה תועיל פעילות זו לעניין הציוני. "אם נעזור לו [לסולטאן] בזה, יחזיק לנו טובה הרבה. זו שאלת קיום לו", כתב, והוסיף כי כך תוכל התנועה לשמור בידיה את החוטים לארמון הסולטאן. לדבריו, מבקש עבדול חמיד השני פשרה "שלא תבאישו בעיני נתיניו. לאיומי המעצמות אין הוא יכול להיכנע, שאם לא כן הוא מסתכן בתנועה פנימית, העלולה לעלות לו לדעתו בכסאו או בחייו. משום כך טורח מתווך רשמי על הבנה עם הוועדים הארמנים בבריסל, פריז ולונדון. הארמנים אומרים לחזור ולהסתער ביולי, מן ההכרח להסחם מכוונתם. עליהם להתקרב לשולטן ולהפקיד את עצמם לחסדו האבהי, ללא תנאים, ותמורת זו הוא יתן להם 'מרצונו' את כל הרפורמות הנדרשות".⁴⁶

הרצל הבין שאת הלחץ על הוועדים הארמניים חייבים היהודים לנהל במשנה זהירות. "אסור שייוודע כי אנו מבקשים להשתמש בהם כדי להקים את מדינת היהודים הבלתי תלויה", כתב לנורדאו, "שאם לא כן אפשר ינסו גם הם בהזדמנות זו לעשות אותו הדבר, ונוסף קושי על קשיינו. לכל המרובה מותר להם איפוא להיוודע כי אנו מתכוונים לביטול איסור הכניסה לארץ ישראל".

הרצל לא הסתפק גם הפעם במהלכים דיפלומטיים חשאיים, אלא ביקש לצרף אליהם את הדיפלומטיה הציבורית, ושאל את נורדאו: "התוכל בפריז לעורר שיכשירו הלך רוח זה גם בעיתונים רוסיים וארמניים?". לאכזבתו הגיע בתוך יומיים מברק התשובה של נורדאו עם תשובה קצרה: "לא!". פירוש הדבר, כתב הרצל ביומן, שנורדאו אינו רוצה לעסוק בענייני הארמנים.⁴⁷

במקביל פנה הרצל גם אל הפעיל היהודי הבריטי סולומון סולומון,⁴⁸ והסביר לו את תכנית הפסקת האש ("העניין צריך שיישמר בסוד"). הוא ביקש ממנו לא רק לנסות לדבר על לבם של הוועדים הארמניים אלא גם להיפגש עם החוקר והעסקן היהודי לוסין וולף, שהיה גם עיתונאי ב־*Daily Graphic* הבריטי, ולשאול אותו "מה יוכלו ידידינו לעשות למען כך". לדברי הרצל, "אם אין דרך להתערב באופן ישיר, האם לא תהיה אפשרות לעורר בעיתונות האנגלית הלך רוח לטובת כניעתם של הארמנים? [וולף] יבין בקלות את המשמעות הגדולה של פרשה זאת, ואני מקווה שיסייע ככל שיכול [...] יש לפעול מיד".

כחודש אחר כך, בעת שהרצל עצמו הגיע לביקור בקושטא, הוא נפגש עם כמה אישים בכירים אך לא עלה בידו להיפגש עם הסולטאן עצמו. בניגוד לפקידים הבכירים, שהתרשמו ממעמדו של הרצל במערכת הנויה פרייה פרסה, הסולטאן, שהיה רגיש מאוד לתדמיתו באירופה, זעם על כך שקיבל בעבר לראיון את עורך העיתון בכר ו"חודשים מעטים אחרי ראיונו של בכר הופיעה בעיתונות ההתקפה הקשה ביותר על אישיותו, שלא באה כמותה בעיתונים, אף האנגלים והארמנים".⁴⁹

"לעומת זאת נכון הוא לקבלני לראיון כידיד, לאחר שאעשה דבר לטובתו. וזהו השירות שהוא דורש ממני: שאני אשפיע על עיתוני אירופה (בלונדון, פריז, ברלין ווינה) שידונו בשאלה הארמנית מתוך

דבר אל הפועל, העסיקה את הרצל רבות. אילו הייתה מתבצעת הייתה משקפת, בפעם הראשונה, מעבר מפעילות של "עוצמה רכה", בין היתר שימוש בדימוים של היהודים כמושכי החוטים באירופה בכל הקשור לענייני כספים, ל"עוצמה קשה": שימוש במשאבים כלכליים על מנת להשפיע על מדיניותה של ממשלה זרה.

המישור השני נגע ישירות לתחום הדיפלומטיה הציבורית, שהתמקד במאמץ לשיפור תדמיתה של האימפריה העות'מאנית בדעת הקהל האירופית. הרצל, בכובעו כעורך בכיר בנויה פריה פרסה, נתפס בעיני התורכים כגורם בעל השפעה בעיתונות האירופית, מה גם שרבים מבעלי העיתונים האחרים ביבשת היו יהודים. הם סברו כי הוא יכול לשפר את תדמיתה של האימפריה העות'מאנית, שנתפסה באירופה כ"איש החולה שעל הבוספרוס", עם שלטון מושחת ובלתי יעיל ומשק פרימיטיבי, הרחק מאחורי המדינות המתועשות של מרכז אירופה ומערבה.

לא הייתה זו משימה פשוטה כלל ועיקר, מה גם שבאותן שנים עלתה על סדר היום הבינלאומי השאלה הארמנית, שתפסה מקום מרכזי בדעת הקהל האירופי. בתום המלחמה בין רוסיה לתורכיה בשנים 1877-1878, שבמהלכה סייעו גורמים ארמניים מהפכניים לכוחות הרוסיים, ואף ניסו לעורר התקוממות של הארמנים בשטחים העות'מאניים, תבעו המעצמות מהתורכים להנהיג רפורמות במחוזות שנשלטו בידי הארמנים, ולהבטיח את שלומם מפני ההתנכלויות הנמשכות מצד הצ'רקסים והכורדים.⁴²

מעשי הטבח הנרחבים החלו ב־1894, בעקבות התקוממות ארמנית סמוך לעיירה סאסון, בהשראת ארגונים ארמניים מהפכניים שפעלו בערים שונות באירופה. בתגובה רצחו העות'מאנים אזרחים רבים, ולפי טענה אחת הגיע מספר הקורבנות לכ־20,000. הפגנות מחאה של ארמנים הובילו להתנגשויות אלימות נוספות שבהן רצחו מוסלמים רבבות ארמנים. מעשי הטבח, שמספר קורבנותיהם המדויק אינו ידוע אך מוערך ב־150,000 עד 200,000, עוררו זעזוע במערב. הסולטאן נדרש לממש רפורמות במחוזות הארמניים, אך לא עמד בהבטחתו לבצע זאת.⁴³

ההתגייסות לצד השלטון בסוגיה הארמנית הועלתה בפני הרצל לראשונה ב־7 במאי 1896 מפי השליח נבלינסקי. זה דיווח להרצל כי הסולטאן הבהיר שלעולם לא ימסור את ירושלים, כיוון שמסגד עומאר (כיפת הסלע) חייב להישאר בידי האסלאם. לסיוע הכספי, כך הסביר להרצל, אין חשיבות רבה בעיני הסולטאן, "אבל אפשר לרכוש אותו בדרך אחרת: אם יתמכו בו בעניין הארמנים". נבלינסקי סיפר כי נשלח לנהל מגעים חשאיים עם ועדי הארגונים הארמניים כדי לשכנעם לוותר על דרישתם התקיפה לרפורמה מיידית, וביקש סיוע של היהודים לשכנעם בכך. "תמורת זאת יגיד לשולטן כי כוח היהודים הוא שעשה לו את הטובה הזאת, והשולטן יכיר טובה על כך", כתב הרצל ביומנו.⁴⁴

הרצל, שהסכמה עות'מאנית לרכישת ארץ ישראל הייתה ליבת תכניתו למדינת היהודים, החליט להענות להצעה להפגין רצון טוב בפני הסולטאן. הוא קיבל בכך החלטה מוסרית ותדמיתית שנויה במחלוקת, שעוררה ביקורת בתוך זמן קצר גם בקהילות יהודיות. מוסרית, משום שבשאלה הארמנית ברור היה שהרוב המוסלמי היה אחראי למרבית מעשי ההרג ההמוני של אזרחים, ויש מי שהשווה לימים בין מעשים אלה לפוגרומים נרחבים שמהם סבלו קהילות

להעביר מסרים למנהיגים האירופים. העיתונאי סידני ויטמן, כתב הניו יורק הרלד, שהרצל הגדירו כידיים של ביסמרק ושל הסולטאן, מזכר ביומנו כמי שפרסם ידיעה כאילו התערבות צבאית של ממשלות אירופה בתורכיה כדי לסייע לארמנים תגורר רצח של הנוצרים החיים באימפריה. "ידיעה" זו היא ששמרה כנראה על השלום, כתב הרצל ביומנו.⁵⁷

במציאות שבה נמשכו מעשי טבח בארמנים, אין פלא שהרצל לא הצליח במשימתו לשפר את תדמיתה של תורכיה באירופה. כמעט כל העיתונים, ובכלל זה הנויה פריה פרסה, פרסמו מאמרי ביקורת קשים על מה שמתרחש באימפריה העות'מאנית.⁵⁸ בעקבות "מאמר ראשי ארסי" כזה בעיתון שבו עבד, כתב הרצל: "המאמר הזה יזיק לי הרבה בקושטא, ואולי גם לאיכרים היהודים בארץ ישראל. המצב החמיר באמת מאוד. אילו היה הכסף הדרוש לעיתון, היינו בקפיצה אחת למעלה".⁵⁹

בציבור היהודי ניסה הרצל לדבר בשבחם של התורכים, ולהתמודד עם התדמית הפרימיטיבית והרצחנית שדבקה בהם באמצעי התקשורת. "אנשים פשוטים, אמיצים, ובעומק יסוד תכונתם טובי מזג, אשר ליקוים הגדול ביותר ואולי היחיד שאינם יכולים למצוא את ידיהם ורגליהם בתנאים המודרניים. רענון הם טעונים, אשר שיבת היהודים תוכל להעניקו להם", כתב בדבריו ברכה לכנס ציוני בלונדון.⁶⁰ אלא שמסרים אלה לא חלחלו לאמצעי התקשורת.

חודשים אחדים אחר כך דיווח לו נבלינסקי כי "השער העליון", כינויו של מושב השלטון בקושטא, זועם משום שלא קיים את מה שהבטיח בשעתו בקושטא בנוגע לעזרה עיתונאית. "ולא עוד, אלא שסבורים שם כי אני גרמתי להתקפות של עיתוני אירופה, כדי לנקום את נקמתי על שממאנים למכור לנו את ארץ ישראל", כתב הרצל ביומנו.⁶¹ "יכולתי להיות מרוצה מטעותם של התורכים, שכן היא היתה מוכיחה כי אני מוחזק שם ככוח". תגובתו של הרצל לנבלינסקי מצביעה על הקשר ההדוק בין הדיפלומטיה המסורתית לבין זו הציבורית. לדבריו, הבטחת העזרה הפובליציסטית הייתה רק הבטחה על תנאי, ורק אילו הייתה תורכיה מנהלת אתו משא ומתן היה מגן עליה בעיתונים. יש יחסי גומלין בין שני אלה, הדגיש, ואין אנו רוצים ליהפך למי שניתן לשטות בהם על ידי הבטחות ללא מעשים ממשיים.

הרצל פעל בכל דרך לחיזוקו של דימוי הכוח שבידיו. גם בשעות שבהן התקשה לגייס מימון, נאבק עם יריבים מבית וידע כי המערכה המדינית איננה מתקדמת. כשקיבל מלונדון קטעי עיתונות שבהם דווח כאילו ארגון ההלוואות להצלת הכלכלה התורכית כבר נכנס לשלב מעשי – עובדה שלא היה לה בסיס במציאות – לא הורה להכחיש את הידיעה. הוא גם לא ניסה להזים שמועה כי בנק ברקלי, ביוואן ושות' כבר העמיד לרשותו שני מיליון שטרלינג. "גם על שטות זו איני מוחה, כי אגדות, הלצות וקריקטורות משמשות צינור לפרסומו של רעיון".⁶²

משלחת הרופאים, התרומות והדילמה התדמיתית

לצד השאלה הארמנית היה על האימפריה העות'מאנית להתמודד באותן שנים עם אירועים נוספים: ב-1897 התקוממו תושבי כרתים, בסיוע הצבא היווני, נגד השלטון העות'מאני. ב"מלחמת שלושים הימים" על האי נפצעו יותר מ-3,000 חיילים עות'מאנים, והרצל החליט לנצל

ידידות לתורכים, ושאשפיע על מנהיגי הארמנים עצמם שייכנעו לפניו, ואז יהיה נכון למלא כל מיני דרישות שלהם [...] אמרתי מיד לנבלינסקי שאני מוכן לגשת לפעולה. יש לתת בידי הרצאה פרגמטית על השאלה הארמנית: על אילו מנהיגים יש להשפיע, אילו עיתונים יש לרכוש וכו'. כמובן, אוכל להצליח יותר בהתאמצותי אם השולטן יקבלני לריאיון".⁵⁰

כבר במהלך ביקורו הוכיח הרצל לתורכים כי הוא פועל לשיפור תדמיתם. תחילה העביר למערכת הנויה פריה פרסה ראיין שערך עם ראש הוויזרים (ראש הממשלה),⁵¹ שבו ניתן ביטוי מלא לעמדות הממשלה, ואחר כך, כלשון הרישום ביומנו, "טילגרפתי אתמול רשימה לא קצרה לנ.פ.פ. [נויה פריה פרסה], המתארת את המצב פה, שהוא קשה למדי, באופן נוח לממשלה".⁵² ימים אחדים אחר כך דיווח לו נבלינסקי, לאחר שנפגש שוב עם עבדול חמיד, כי הסולטאן התחיל בעצמו לדבר על הרצל, והביע את תודתו על הכתבה שהעביר לעיתון הווינאי.

הרצל ראה חשיבות בהפצתה ברבים של כל הודעה על מגעו עם הדרגים הבכירים בקושטא, כדי להציג בפני העולם שהוא אכן טוהר קשרים בצמרת העות'מאנית. "עם הוויר הגדול שוחחתי שיחה ממושכת, אבקשך להפיץ זאת באמצעות לוסיאן וולף לאלתר ומיד", כתב ללונדון. באותו יום העביר לו את הקטע מעיתוני קושטא: "ד"ר הרצל, עורך הנויה פריה פרסה, הגיע שלוש ונתקבל אתמול על ידי הוד רוממתו הוויר הגדול, ושוחח עמו כדי מחצית השעה. אותו יום ביקר מר הרצל אצל הוד מעלתו נורי פחה, המזכיר הכללי לחליפת מכתבים עם ארצות חוץ בחרג'ה (משרד החוץ)."⁵³

עם שובו מקושטא דיווח לנבלינסקי כי החל לפעול על פי בקשת הסולטאן. "אתמול התחלתי לטפל עם לוסייין וולף בעניין הארמנים. ביקשתי להתחיל בפעולה מסוימת בעיתונות להשקטת הרוחות בעניין הארמנים",⁵⁴ כתב. בשל החשיבות שראה בסיוע לסולטאן, אף הלך הרצל ביולי 1896, בעת ביקור בלונדון, לביתו של "המהפכן הארמני נור בק", ממנהיגי הארגונים הגולים של הארמנים. מן התיאור ביומנו ניכר שהרצל כמעט לא חש הזדהות עם גורלם של הארמנים. "הבית הוא תפארת בורגנית-צעקנית מדרגה שניה, מפעם לפעם מופיעים בפתח פרצופים ארמנים מוזרים. פליטים הם שמצאו להם פה מקלט". נור בק הצטייר בעיניו כדמות שעוצבה ברובע הסטודנטים בפריס. ראשו מכוסה "בתלתלים-נחשים שחורים ומפותלים, זקן שחור, פנים שחורים". את ידיעתו את המצב באירופה מצא הרצל "ילדותית", ואשתו של הארמני דיברה בלי הרף בארמנית, "כנראה נגדי. מבטה רע. ומי יודע כמה אשמה היא בשפך הדם? או האם זהו המבט הרע של הנפחדים, של הנרדפים?"⁵⁵

בחיפוש אחר התקדמות מדינית, העדיף הרצל לראות את נקודת האור היחסית בכל אירוע. כאשר הגיעו באוגוסט 1896 "ידיעות מחרידות" על כך ש"ארמנים הסתערו על בית הבנק העות'מאני. רצח, הרג, פצצות, קרבות ברחובות", כתב הרצל ביומנו כי "הרושם הכללי בעולם מעציב הוא [...] האנגלים [היהודים] מונטגיו וכו' לא יחפצו כעת, כפי שניתן לשער, להיכנס בעסקים עם השולטן". אולם מיד הוסיף: "זוהי שעת כושר לנהל משא ומתן עם השולטן, כי כיום אין לשער שישגי כסף מאיזה מקור אחר".⁵⁶

העיתונות מילאה בתקופה זו תפקיד משמעותי במשבר הבין-לאומי סביב הטבח בארמנים, וגם ללא עזרתו של הרצל ידע הסולטאן

עוד לפני שהתחילה המגבית בפועל העביר הרצל העתק של הכרוזים שהוכנו בעניין זה לציר התורכי בווינה, בצירוף "ברכה לנצחונות המזהירים של צבאות תורכיה" במלחמה עם היוונים, והסביר לו את ה"מעצורים הפוליטיים"⁶⁶ ואת הרגישות שבשלהם יהססו יהודים רבים לתרום. חושיו החדים בתחום יחסי הציבור השתקפו היטב במכתבו לרב הראשי של פריס: בהתאם לסכום שיגויס באיזו דרך הוא יועבר לתורכים. אם תניב המגבית תוצאה דלה, יועבר הכסף למזכיר הוועד לאיסוף התרומות; סכום סביר יותר יימסר לציר התורכי בווינה; ואם יהיה מדובר בסכום גדול "הריני מייעץ לרשות את המחאה על שם השולטן [...] המגבית הזאת צריכה להגיע במישרין לידי השולטן, שאז תשפיע הרבה, אני מקווה"⁶⁷. בסופה של המגבית נשלחו אלף פרנק אל הציר בווינה, בצירוף הדגשה כי זו תרומתם של "בני אמונתנו", וכי כספים נוספים נשלחו ישירות לקושטא.⁶⁸

עמדתו בשאלה הארמנית, והמאמצים שעשה לסייע לשולטן בדעת הקהל המערבית, יצרו באותן שנים קרע פומבי בינו לבין העיתונאי לזר.⁶⁹ השניים היו בקשר בימי משפט דרייפוס, שבו היה העיתונאי היהודי-צרפתי אחד מתומכיו הבולטים של הקצין היהודי שהורשע בריגול. בעיני הרצל היה לזר "טיפוס מעולה של יהודי צרפתי טוב ופיקח", שסייע לו בקידום העניין הציוני בעיתונות הצרפתית, בין היתר באמצעות הקשר שיצר עבורו עם עורך החוץ של סוכנות הידיעות הצרפתית "האוואס", אמיל מאירסון (לימים מנהל יק"א, שחילץ את המושבות בארץ מניהולם הישיר והבעייתי של פקידי הברון רוטשילד).

לזר השתתף בקונגרס הציוני השני ואף היה זמן קצר חבר הוועד הפועל הציוני, אך פרש, בין היתר במחאה על מהלכיו של הרצל בשאלה הארמנית. את ביקורתו ביטא בפומבי במאמר שפרסם בביטאון הארמני *Pro Armenia* שראה אור בפריס בראשית המאה העשרים. הוא כינה את הרצל "מנהל דיפלומטיה של אופרות קלות", ותיאר אותו כמי שכורע ברך בפני הסולטאן. "מחר ישתחו לרגלי הצאר – ונראה אז את המחזה הגדול והיפה של עבד המלך את מטה האדון", כתב, ומחה על מברק ברכה ששיגר הקונגרס הציוני ב־1902 לסולטאן.⁷⁰ המברק עורר הפגנות של סטודנטים ארמנים, כמו גם בולגרים, גאורגים, מקדונים, פולנים ורוסים בונבה.

בעיני לזר, ההתכחשות לארמנים וההתרפסות בפני הסולטאן היו רק חלק מהמשגה הגדול של הרצל. לזר היה משוכנע, ממש כפי שאמרו אישים תורכים שוב ושוב באוזני הרצל ושליחיו, כי הסולטאן לא יוכל לוותר על ארץ ישראל ולמסרה ליהודים. לידו של לזר, גם אם יקבלו היהודים את אדמת המולדת העתיקה, "ימותו מחר על האדמה המושגת". בעיניו המפעל הגדול שיש להגשים לא היה טריטוריאלי, כגורסתו של הרצל, אלא "מפעל התחיה האינטלקטואלית והמוסרית של העם היהודי", ולשם כך יש לעקור את העם מאמונתו התפלות ומבערותו וכן מעבודותו הכלכלית. במאמרה "הרצל ולזר" ניתחה חנה ארנדט ב־1942 את הבדלי הגישות בין השניים שהובילו לקרע ביניהם.⁷¹ ביקורתו של לזר, לצד הקביעה כי הרצל עשה "שימוש מניפולטיבי" בשאלה הארמנית לקידום האינטרסים של תנועתו, מוצגת גם במאמר מפורט שפרסם ב־1977 החוקר מרואן בוהיירי, מן האוניברסיטה האמריקנית בבירות.⁷² מאמציו של הרצל לסייע לסולטאן באמצעות פנייה ישירה לוועדים

Extra-Ausgabe.

Die Welt

Redaktion und Administration: WIEN IX, Türkenschanz Nr. 9. Telefon 14199.	Erscheint jeden Freitag. Zuschriften sind nicht an einzelne Personen, sondern an die Redaktion oder Administration: Wien, IX., Türkenschanz Nr. 9, zu richten. Unbekannte Briefe werden nicht beantwortet und Manuskripte nicht zurückgegeben. Sprachänderung der Redaktion: Wien, Wilmanns und Freitag 1908 Nr. 2.	Preise der Anzeigen: Im ersten gewöhnlichen Postlauf 20 Heller. Der Anzeigenpreis wird Sonntag ebenfalls geschickelt. Einzelne Nummern 20 Heller.
--	---	---

Bezugspreise: Oesterreich-Ungarn: ganzjährig 18 Kronen, halbjährig 6 Kronen. Für das Ausland: Deutschland ganzjährig 18 Mk., 70 Pf., halbjährig 6 Mk., 30 Pf., England ganzjährig 18 Sh., halbjährig 7 Sh., Russland ganzjährig 7 R., halbjährig 3 R., 50 Kop., Schweiz, Frankreich, Italien, Türkei, Skandinavien, Spanien, Serbien, Griechenland, Argentinien ganzjährig 17 Fr., halbjährig 8 Fr., 50 Cts., Amerika ganzjährig 5 Doll., 60 Cts.

Constantinopel, 17. Mai 1901.

Doctor Theodor Herzl, Präsident des zionistischen Actions-Comités, wurde heute von Sr. Majestät dem Sultan in längerer Audienz empfangen.

Herausgeber und verantwortlicher Erbkauer: **Herthold Feiwel** – Buchdruckerei „Industrie“ (S. Bergmann).

גם אירוע זה כדי לשפר את הקשרים עם ארמון הסולטאן. בדומה לפעולות סיוע, שיגור תרומות ומשלחות חילוץ משגרות ישראל ומדינות אחרות לאתרי אסון ברחבי העולם לא רק מטעמים אנושיים אלא גם לצרכים מדיניים ותמיכתיים, החליט הרצל לשגר משלחת של רופאים יהודים שיטפלו בפצועים התורכים, כחלק מהאסטרטגיה של דיפלומטיה ציבורית. אלא שבמקרה זה לא רצה הרצל שהמידע על כך ייחשף לעיני העולם, אלא יובא רק לידיעת ארמון הסולטאן. המשלחת עצמה נתקלה בקשיים בדרכה ואף התקשתה לפעול, בהיעדר מימון מספיק לפעילותה.⁶³

במקביל יזם הרצל פעולה פרו-תורכית נוספת: עריכת מגבית בקהילות יהודיות כדי לגייס כספים לטיפול בפצועי הצבא התורכי. "זה עניין של אנושיות, של הכרת תודה על טובות היסטוריות [ככל הנראה רמז לסיוע שנתנה תורכיה למגורשי ספרד ב־1492] ולא פחות מכך רמז על העזרה שהיהודים יכולים להביא לתורכים", כתב.⁶⁴ אבל בהנחיות שהעביר לקהילות שונות בעניין זה ניכר עד כמה הבין שמדובר בצעד בעייתי, שחייב אותו לנהוג כלהטוטן: הוא ביקש לקנות את לבם של התורכים, אך נזהר שהיזומה לא תיחשף באופן פומבי במערב אירופה. "אני ממליץ בתוקף לבלתי ערוך את המגבית פומבית על ידי עיתונים, אלא פרטית מבית לבית, או מוטב יותר בבתי הכנסת", כתב לראשי הקהילה בקלן בגרמניה. "שאם לא כן אפשר ייאמר נגדנו כי אנו מסייעים את חצי הסהר כנגד הצלב. עניין מצוין זה אסור שיקולקל לנו".⁶⁵ לשם כך כלל בוועד שריכוז את התרומות לא רק יהודים.

אינסטרומנטלי ואף מניפולטיבי מובהק. הם מימשו בכך את דבריו של הפוליטיקאי האמריקני יעבץ האמונד, שקבע בראשית המאה התשע-עשרה כי עבור המפלגות בארצו, העיתונים "הם כמו כלי עבודה למכונאי"⁷⁵.

הערות

- 1 ראו בין היתר: יעקב טורי, "בריאט העולם: עיתוניו של הרצל", זמנים, 6 (1981), עמ' 51-68; מרדכי נאור, "הרצל ואמצעי התקשורת", קשר, 3 (1988), עמ' 32-38; רפי מן, "הרצל והעיתונות: מ'חרב הפלדה' ועד לעתון בכבלים", קשר, 21 (1997), עמ' 20-36.
- 2 על בעייתיה של הדיפלומטיה הציבורית של ישראל בעשורים האחרונים ראו את "מסמך נאמן" על הדיפלומטיה הציבורית וישראל: <ftp://ftp.sni.technion.ac.il/events/29.10.2008/Neaman%20Executive%20Hebrew%20Shinar.pdf>; Eytan Gilboa, "Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy", *Israel Affairs*, 12, 4 (2006), pp. 715-747.
- 3 Nicholas Cull, "Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of the Phrase", uscpublicdiplomacy.org/pdfs/gullion.pdf
- 4 Eytan Gilboa, "Searching for a Theory of Public Diplomacy", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 1 (2008), pp. 55-77.
- 5 Joseph Ney, "Public Diplomacy and Soft Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 1 (2008), pp. 94-109.
- 6 מכתב הרצל לד"ר בודנהיימר, 24.5.1896, תאודור הרצל, **אגרות**, אלכס ביין, עורך, תרגום: דב סדן, ירושלים תשכ"א, חלק א, עמ' 104 (להלן: הרצל, **אגרות**).
- 7 מכתב לשמואל פינלש, 4.5.1897, שם, עמ' 267.
- 8 מכתב לאדולף שטאנד, לבוב, 23.9.1896, שם, עמ' 148.
- 9 תאודור הרצל, **היומן**, אלכס ביין, עורך, תרגום: ר' בנימין, ירושלים תש"ך, כרך א, עמ' 28-29 (להלן: הרצל, **היומן**).
- 10 *New York Times*, 31.8.1897, p. 7.
- 11 הרצל, **היומן**, כרך א, עמ' 251.
- 12 *New York Times*, 31.8.1897, p. 7.
- 13 מכתב הרצל לאשר מאירס, עורך **הג'ואיש כרוניקל** בלונדון, 14.7.1897, הרצל, **אגרות**, א, עמ' 337.
- 14 דברי הנסדך פרידריך ורידי, שכתב סיפורים לעיתון, הרצל, **היומן**, א, עמ' 374.
- 15 מכתב לסינדי ויטמן, 27.5.1897, הרצל, **אגרות**, א, עמ' 304.
- 16 מכתב לסינדי ויטמן, 29.5.1897, שם, עמ' 307.
- 17 הרצל, **היומן**, א, עמ' 40.
- 18 מכתב לקולונל גולדסמיד בלונדון, במאמץ לשכנעו להגיע לקונגרס, 17.5.1897, הרצל, **אגרות**, א, עמ' 287.
- 19 מכתב לפרופ' צבי בלקובסקי, סופיה, 30.6.1897, שם, עמ' 325.
- 20 הרצל, **היומן**, כרך ב, עמ' 12-23.
- 21 שם, עמ' 22-23.
- 22 מכתב לברנר לזר, 3.5.1897, הרצל, **אגרות**, א, עמ' 262.
- 23 מכתב הרצל לסר שמואל מונטגיו, לונדון, 9.7.1897, **אגרות**, א, עמ' 335.
- 24 עמוס אילון, **הרצל**, תל-אביב 1975, עמ' 266.
- 25 ראו בהרחבה במאמרי הקודם, "הרצל והעיתונות: מ'חרב הפלדה' ועד לעתון בכבלים", קשר, 21 (1997), עמ' 20-36.
- 26 הרצל, **היומן**, כרך ב, עמ' 174.
- 27 הרצל, **היומן**, כרך א, עמ' 138.
- 28 שם, עמ' 186.

הארמנים, והניסיון העקיף לעשות זאת באמצעות העיתונות, לא הניבו בסופו של דבר פירות. הדיפלומטיה הציבורית, כמו גם החשאית, שניסה להפעיל, לא סייעה לתנועה הציונית לקבל את מבוקשה. עם זאת, אין ספק כי הפעילות התקשורתית הנרחבת הפכה את התנועה הציונית תוך שנים ספורות לגורם בין-לאומי מוכר, ומילאה תפקיד בתהליך הארוך שהוביל להקמת המדינה.

ממשיכיו של הרצל: "כמו כלי עבודה למכונאי"

מותו של הרצל בשנת 1904 הותיר את הציונות ללא מנהיג בשיעור קומה דומה לזה של מייסד התנועה. אחד המבכנים שבפניהם עמדו יורשיו של הרצל נגע ליכולת לשלב דיפלומטיה ציבורית עם גיבוש מדיניות וניהולה גם בדרכים מעשיות.

בין האישים הבולטים בתנועה הציונית בדור הראשון שלאחר הרצל, אשר מילאו תפקיד מרכזי בניהול הדיפלומטיה הציבורית של התנועה, היה מקס נורדאו, שאף הוא כהרצל כתב לעיתונים זרים מפריס, והיה בעל קשרים עם האליטה האינטלקטואלית בצרפת. עיתונאי אחר שבלט בתחום זה היה זאב ז'בוטינסקי, אשר ריכז במשך תקופה מסוימת את "מפעל העיתונות" שהקימה התנועה הציונית בקושטא, במאמץ להשפיע שם על דעת הקהל. לאחר מהפכת 1908 של "התורכים הצעירים" ערך ז'בוטינסקי בין היתר את העיתון העות'מאני בשפה הצרפתית, *Le Jeune Turc* (התורכי הצעיר), יחד עם ג'אל נורי, והצלחתו הייתה רבה כל כך עד שהווצר הגדול ושר הפנים התורכים הציעו להפכו לביטאונה של הממשלה. בסופו של דבר הוסכם בין ז'בוטינסקי לווצר הגדול כי העיתון ישרת את הממשלה בענייני מדיניות חוץ תמורת תמיכה חודשית מתקציב המדינה.⁷³ מיזם תקשורתי משותף זה התקיים חרף העימות בין התנועה הציונית לשלטונות תורכיה, שאסרו על זרים לרכוש אדמות בארץ ישראל.

לשיתוף הפעולה התקשורתי בין התנועה הציונית לשלטונות התורכיים היו אמנם יתרונות, אך סוג ייחודי זה של דיפלומטיה ציבורית עורר גם מתחים בתנועה שביקשה לקדם את מטרותיה גם במדינות אחרות. ב־1910 תקף העורך התורכי של העיתון בחריפות את ממשלת איטליה, וכאשר זו מחתה על כך בחריפות נסגר העיתון לימים אחדים. הפרשה עוררה חשש מפגיעה במעמדה של התנועה הציונית באיטליה. שנה אחר כך, כאשר העיתון תקף את מדיניותה של בריטניה, שוב נמתחה על כך ביקורת בתנועה.

בדומה להרצל, ניצל ז'בוטינסקי את עיסוקיו העיתונאיים לקידום העניין הציוני. עבודתו ככתב חוץ של העיתון הרוסי הליברלי "רוסקייה ויידומוסטי" במלחמת העולם הראשונה אפשרה לו להגיע למצרים ולאירופה, שם פעל להקמת הגדודים העבריים. לצד פעילותו בתנועה הציונית ואחר כך בהסתדרות הציונית הרוויזיוניסטית (הצה"ר), המשיך לפרסם מאמרים בעיתונים רוסיים (ברוסיה עד המהפכה, ואחר כך בעיתונים של גולים רוסיים שראו אור מחוץ לברית המועצות)⁷⁴ וכן בעיתונים יהודיים.

השימושים שעשו הרצל וממשיכי דרכו בעיתונות הן בזירה היהודית והן כלפי הציבור הרחב – לקידום מטרותיו המדיניות, להסברה ותעמולה, לחינוך פוליטי או לגיוס תמיכה – ביטאו גישה שראתה בעיתון, בספר, בתערוכה או בכינוס אמצעי לקידום מטרות פוליטיות או חברתיות. כך נהגו גם תנועות פוליטיות וחברתיות אחרות, שלא היססו להשתמש בעיתונים לצורכיהן, שימוש בעל אופי

- 29 הרצל, אגרות, כרך ג, אלכס ביין, עורך, תרגום: דב סדן, ירושלים 1957, עמ' 18.
- 30 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 196.
- 31 שם, עמ' 357-356.
- 32 שם, עמ' 360.
- 33 מכתב לרב הראשי של פריס, צדוק כהן, 11.10.1896, הרצל, אגרות, א, עמ' 153.
- 34 הרצל, היומן, כרך ב, עמ' 53.
- 35 שם, עמ' 59.
- 36 מכתב לוולפסון, 7.12.1896, הרצל, אגרות, א, עמ' 179.
- 37 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 397.
- 38 מכתב לוויטמן בעת שזה ביקר בקושטא. המכתב בצרפתית, כדי להראותו למקורבו של הסולטאן, 20.5.1897, הרצל, אגרות, א, עמ' 291.
- 39 אילון, הרצל, עמ' 220.
- 40 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 257.
- 41 שם, עמ' 270.
- 42 ראו יאיר אורון, ג'נוסייד, רצח העם הארמני: השיכחה וההכחשה, רעננה 2007, עמ' 25-30 (להלן: אורון, ג'נוסייד).
- 43 הג'נוסייד שבוצע בבני העם הארמני התחולל רק כעשרים שנה מאוחר יותר, בתקופת שלטונם של "התורכים הצעירים" שהדיחו את הסולטאן מן השלטון ב-1908.
- 44 הרצל, היומן, א, עמ' 256.
- 45 אורון, ג'נוסייד, עמ' 30.
- 46 הרצל, אגרות, א, עמ' 95.
- 47 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 259.
- 48 הרצל, אגרות, א, עמ' 100-98.
- 49 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 186.
- 50 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 285.
- 51 שם, עמ' 287.
- 52 שם, עמ' 288.
- 53 מכתבים לרב שמעון זינגר בלונדון, 22.6.1896, הרצל, אגרות, א, עמ' 111 וכן 113.
- 54 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 301.
- 55 שם, עמ' 307-306.
- 56 שם, עמ' 337.
- 57 שם, עמ' 357-356.
- 58 שם, עמ' 353.
- 59 שם, עמ' 356.
- 60 מכתב לבנטוויץ', 7.1.1897, הרצל, אגרות, א, עמ' 189.
- 61 הרצל, היומן, כרך א, עמ' 388-369.
- 62 שם, עמ' 332-331.
- 63 מכתב לד"ר איזידור שליט, 9.6.1897, הרצל, אגרות, א, עמ' 313.
- 64 מכתב לדה-האז, 25.4.1897, הרצל, אגרות, א, עמ' 256.
- 65 מכתב לד"ר י' בודנהיימר בקלן, 22.4.1897, שם, עמ' 252.
- 66 מכתב לציר התורכי בווינה, מחמוד נאדים פחה, 28.4.1897, שם, עמ' 257-256.
- 67 מכתב לרב צדוק כהן, 3.5.1897, שם, עמ' 260.
- 68 מכתב לציר התורכי בווינה, 27.5.1897, שם, עמ' 304.
- 69 על פרשת יחסים זו ראו בהרחבה: יאיר אורון, הבנאליות של האדישות: יחס היישוב היהודי בארץ ישראל והתנוכה הציונית לרצח העם הארמני, תל-אביב 1995, עמ' 98-118.
- 70 מצוטט שם, עמ' 103-104.
- 71 Hannah Arendt, *Herzl and Lazare (1942) in The Jewish Writings*, ed. Jerome Kohn and Ron Feldman, New York 2007, pp. 338-342.
- 72 Marwan Buheiry, "Theodor Herzl and the Armenian Question", *Journal of Palestine Studies*, 7, 1 (1977), pp. 75-97.
- 73 מרדכי אליאב, דוד וולפסון: האיש וזמנו, תל-אביב תשל"ז, עמ' 241-240.
- 74 שמעון מרקיש, "ז'בוטינסקי כעיתונאי רוסי", קשר, 4 (1988), עמ' 84-77.
- 75 Joel Silbey, *The American Political Nation, 1838-1893*, Stanford 1991, pp. 54-55.